

BAGGRUNDSVIDEN

På projektets hjemmeside timeglassetshemmelighed.dk findes tekster og links til relevant baggrundsviden. Her i materialet er tre grundlæggende letlæste baggrundstekster om henholdsvis *tidlig middelalder*, *magten i den tidlige middelalder - Hvideslægten, Absalon og Valdemar den Store* og *synd og tilgivelse - i middelalderen og i dag*.

TIDLIG MIDDELALDER

I Danmark bruges betegnelsen middelalder om perioden fra omkring år 1000 og indtil 1536, da den lutherske reformation gjorde op med den pavestyrede romersk-katolske kirke.

Perioden ca. 1050 –1350 kaldes "Den tidlige middelalder", og betegnes i europæisk sammenhæng som høj-middelalderen. Det er en epoke, hvor der skete markante forandringer i dansk historie både politisk, økonomisk, socialt og kulturelt.

Kong Harald Blåtand skriver på Jellingstenen ca. år 965, at han har samlet Danmarks land og gjort danskerne kristne. I den tidlige middelalder er Danmark altså blevet samlet til ét kongerige. Det bliver begyndelsen til en periode på mere end 150 år, hvor kongen og kirken etablerer deres magt.

I begyndelsen af perioden tilhørte den reelle magt nogle få gamle stormandsslægter som f.eks. Hvideslægten på Sjælland. Mænd fra disse slægter valgte kongerne. For at blive valgt til konge var der tradition for, at man var af kongelig slægt. Som følge af giftermål på tværs af slægterne var der som regel flere, der mente, at de var berettiget til at overtage tronen. Det førte ofte til konflikter, borgerkrige og mord på konger og potentielle tronkandidater.

Adelsfamilierne har de ledende poster i kongens administration, men også inden for kirken. Fra middelalderens begyndelse er de danske adelsfamilier, kaldet stormændene, en del af den europæiske elite. Deres sønner bliver uddannet ved Europas universiteter, hvoraf alle de ældste er grundlagt i middelalderen. Stormændenes borge fra den tid er forlængst forsvundet og kun voldstederne er tilbage. Deres magt og status ser man dog endnu i middelalderkirkerne, som de ofte har ladet bygge. Stormændene er en krigeradel på den tid, hvor mændene skal udmærke sig med mod og styrke i krige og ved ridderturneringer.

Forholdene ændrede sig og det skyldtes bl.a. et stadig tættere samarbejde mellem konge og kirke. Kongen havde brug for kirken for at legitimere sin magt, og kirken havde brug for kongen til at beskytte sig. Samarbejdet betød, at begge institutioner etablerede sig med mere magt på stormændenes bekostning. Et markant eksempel er samarbejdet mellem Valdemar den Store og biskop Absalon i anden halvdel af 1100-tallet, som indleder den såkaldte Valdemarstid.

Kirker

I det danske landskab er der endnu næsten 2000 kirker, der er bygget i middelalderen. De vidner om kirkens store rolle i det middelalderlige samfund. Kirkerne og deres præster er det yderste led i en international kirkeorganisation, med paven i Rom som overhoved.

Mange penge og kræfter bliver ofret på at bygge, udvide og pryde kirkerne lige fra Kristendommens indførelse sidst i 900-tallet, og frem til at Danmark går over til den protestantiske tro i 1536. Kun det bedste er godt nok til Guds hus. At give gaver til kirken er også en måde at vise sin fromhed for Gud og hver mand.

Overalt på vægge, lofter, gulve, figurer og løst inventar er der farver. Den rigeste udsmykning samler sig om koret i øst, hvor højalteret står - kirkens helligste sted. Her afholder præsten messe med brug af kosteligt udstyr af forgyldt sølv og kobber. I kirkens anden ende står døbefonten af sten nær ved indgangsdørene, som symbol på at dåben er indgangen til livet som kristen. Med billeder af Jesus skal alle mindes om, at Guds søn blev menneske og led en ussel død - men er stået op fra sin grav. Død og djævel er besejret på alle menneskers vegne.

Messen (gudstjenesten) var centrum for det religiøse liv. I messen gentog man det offer, som Jesus med sin død havde bragt for menneskene. Messen skabte dermed forsoning mellem Gud og mennesker og mennesker imellem.

Helgener

Middelalderkirken lærer folk, at Gud er det faste holdepunkt i en usikker tilværelse. Ingen kan undgå synd, men Gud vil tilgive, den der angrer og gør bod for sine synder. Det kan man gøre, mens man er i live eller efter døden i Skærsildens rensende flammer. I live kan man bede til kirkens mange helgener. Helgener er mennesker, der har levet et så fromt liv, at de kommer direkte i Guds rige efter døden. Derfor kan de lægge et godt ord ind hos Gud for menneskene. Så måske er der håb på den yderste dag: Verdensdommens dag, hvor de frelste sjæle bliver sendt til det evige liv i Guds himmel, og de fordømte til helvedes pine.

Mange middelalderkirker rummer flere sidealtre viet til helgener, der bringer menneskers bønner videre til Gud. Dyrkelse af helgeners jordiske rester og genstande (relikviedyrkelse) bliver karakteristisk for det religiøse, da det knytter det hellige til noget konkret. Det hellige bliver derfor koncentreret i relikvier, helgenbilleder og de altre, der var indviet til den pågældende helgen.

Jomfru Maria var i middelalderen den mest populære helgenfigur i det religiøse univers. Maria var som mor til Jesus den vigtigste helgen, himmeldronningen, og man mente, at hun var tættere på Jesus, og derfor var der større chance for at hendes forbøn blev hørt end ved de andre helgener. Mærkedagene for hendes undfangelse, fødsel og optagelse til himlen, blev til de mest besøgte festdage.

Knud Lavard blev begravet og kåret til helgen i 1170 i Sct. Bendts kirke i Ringsted.

Efter hans død blev liget ført til Haraldsted kirke, og ifølge historien sprang en kilde, hvor blodet dryppede fra jorden. Kort efter, mente man, at der begyndte at ske mirakler ved kilden. Knud Lavards Kapel blev opført i 1150 og er formentlig opført tæt ved denne kilde, men selve kilden er senere forsvundet. Beretningerne om mirakuløse helbredelser tog til, og i 1170 blev Knud Lavard ophøjet til helgen af paven. Helgenskrinet med hans jordiske rester er nedsat i højalteret i Sct. Bendts Kirke. Knud Lavards Kapel var i middelalderen mål for mange pilgrimsvandring. Man valfartede til de steder, der var knyttet til den enkelte helgen, ligesom man drog på såkaldte pilgrimsrejser, hvor en stærk drivkraft var den aflad, man derved kunne opnå. Aflad var tilgivelse for synder, både de der allerede var begået, men også dem der ville komme i fremtiden.

Kristentro og folketro

Middelalderkirken er meget åben for at optage elementer af gammel folketro i sit virke. Den lokale præst forsøger sig også med magi for at påvirke naturens kræfter. Intet er for stort eller småt for Gud. Så udover søndagsprædiken, messesang og skriftemål, tager præsten sig også af magiske ritualer, der sikrer frugtbarhed og velstand på jorden. Både husdyr og marker får Guds velsignelse. Kirkens ritualer på latin bliver samtidig optaget i den folkelige magi. Trylleordene "hokus pokus" kommer af nadverordene "Hoc est corpus meus" (dette er mit legeme).

Ved kristendommens indførelse var troen primært udbredt som et fænomen blandt overklassen og fungerede i lang tid som et supplement til den traditionelle, nordiske religion. I 960'erne var kristendommens position i Danmark blevet så stærk, at kongen officielt kunne erklære sig selv for omvendt til kristendommen og dermed sit kongerige for kristent. Den gamle religion vedblev dog længe at blive dyrket ved siden af den nye. Først i 1100- og 1200-tallet kan Danmark siges at være blevet fuldkommen kristent.

I løbet af middelalderen ligger kirken mange kræfter i at få alle mennesker til at leve fromt. En farverig og dramatisk billedverden i kirkernes kalkmalerier er med til at gøre budskaberne forståelige i en tid, hvor kirkens sprog er latin og ikke dansk.

Klosterliv

Ordet kloster kommer af latin "claustrum", der betyder aflukke. De første tilløb til de senere klostre finder man hos de kristne eremitter (eneboere). De lukker sig ude fra verden for at tjene Gud fra omkring 200-300 årene og fremefter. Vesteuropas første egentlige kloster opstår, da Benedikt af Nursia i begyndelsen af 500-tallet etablerer et kollektiv af kristne på det øde bjerg, Monte Cassino, i Italien. Her stræber de efter at leve et ideelt og uselvsk liv i Guds tjeneste. Til klosterets beboere, munkene, skriver Benedikt en samling regler, der fastslår rytmen og den hårde disciplin i klosterlivet. Benedikts regel bliver grundlaget for den klosterorden, som får navnet benediktinerne. Ordenen opretter både munke- og nonneklostre i hele Europa og spiller også en rolle i kristningen af Danmark.

Omkring år 1100 stiftes den magtfulde cistercienserorden med rod i Benedikts regel. Ordenens net af klostre har en speciel ret til at stå uden for de lokale biskoppers kontrol. I Danmark er der bevaret klosterkirker i Løgumkloster og Sorø, samt en klosterfløj i Esrum. På landet ernærer cistercienserne sig bl.a. ved landbrug, og de indfører nye effektive dyrkningsmetoder, hvor de slår sig ned. Mens de tidlige klostre var landklostre, kommer der i 1200-tallet en bølge af byklostre for de nye tiggermunke: franciskanere (gråbrødre) og dominikanere (sortebrødre). Det er mere udadvendte munke-ordener, der lægger afgørende vægt på at missionere, prædike og yde sjælesorg.

Ordene 'bed og arbejde' sammenfatter livet for beboerne på de mange klostre, der bliver bygget i Middelalderens Europa. Bønnen er vigtigst. Dag og nat våger munke og nonner og beder for alle menneskers frelse ved at bede tidebønner. For cistercienserne var der otte tidebønner i døgnet med start kl. 02.00 om natten (om vinteren 01.35) med bønnen matutin. De resterende bønner: laudes, prim, terts, sext, non, vesper, var fordelt i løbet af dagen og til sidst kom completorium, der rundede dagen af inden sengetid kl. 20 (om vinteren 16.30).

Udover tidebønnerne omfatter munkenes arbejde mange gøremål, som almindelige mennesker også har glæde og gavn af. I klostrene fremstiller man bøger, dyrker lægeplanter, passer syge og underviser.

Nye opfindelser og opdagelser

I løbet af 1000-1200 årene bliver der forbedret og opfundet mange redskaber, der forandrer det almindelige menneskes hverdag. Bonden får en hjulplov, der afløser den gamle plovtype: arden. Med hjulploven kan der pløjes mere på kortere tid. Dermed kan der dyrkes flere afgrøder, og det forbedrer levestandarden, hvilket får befolkningstallet til at stige. Der udvikles vind- og vandmøller, såvel som højovne til jernudvinding. Ure, bogtrykning i enkelt- eksemplarer og ildvåben kommer også til i denne periode.

I 1000-1200-årene rydder man skov i Danmark og opdyrker nyt landbrugsland. På den måde kan flere mennesker leve bedre og befolkningstallet vokser. Nye landsbyer bliver grundlagt, og alligevel er der et overskud

af korn og stude, som kan sælges til udlandet. Indtægten bruger man f.eks. til i løbet af 1100-årene at opføre de mange stenkirker, der endnu står i det danske landskab. Ved indgangen til middelalderen er en del af arbejdskraften trælle. Kirken er modstander af slaveri og i løbet af 1100-årene forsvinder denne type arbejdskraft. Forudsætningen for den øgede landbrugsproduktion i samme periode er mekaniseringen: trækkelejetøj til okserne, hjulploven og vind- og vandmøller.

Byer og handel

I middelalderen er Danmark et landbrugssamfund. Kun få procent af befolkningen bor i de ca. 70 byer, der vokser frem i perioden. I byen lever folk, byens borgere, af handel og håndværk. Byerne bliver alle hjemsted for en biskop.

Byerne er lukket af for uvedkommende med en form for afgrænsning eller nogen gange en befæstning. Det er dog tit kun en vandgrav og en palisade, kaldet "byens planker". På den måde skal alle gennem byens porte for at komme ind i byen. Det betyder, at mennesker og varer kan kontrolleres og beskattes. Gaderne er brolagte med sten eller planker, og de fleste huse er af træ eller bindingsværk. Rige borgere opfører murede stenhuse, der ligesom de kirkelige bygninger er højere end den øvrige bebyggelse.

I byerne blomstrer handelen på byernes torvepladser, hvor egnens bønder kan afsætte deres varer. Byernes købmænd eksporterer korn og andre landbrugsvarer til udlandet og importerer metaller, krydderier og tekstiler. En middelalderby har købstadsrettigheder med bl.a. retten til at handle og til at være en retskreds med egen byret. Byens borgere har kongelige privilegier: De har ret til toldfrihed og til kun at blive retsfulgt efter hjembyens ret. Byen ledes af borgmestre og råd, hvis medlemmer kommer fra købmandsstanden. Håndværkere og almindelige folk må ikke være med i disse råd.

Skriftsprog

Med indførelsen af Kristendommen fra slutningen af 900-tallet bliver Danmark inddraget i den europæiske skriftkultur, hvor kirken skriver på latin.

I begyndelsen af middelalderen er det udelukkende kirken, der anvender skriftsprog. Men efterhånden bliver flere og flere områder af samfundet baseret på skrift. Omkring kongen opstår en administration, og på den måde kan flere og flere uden for kirken også læse og skrive. Vikingetidens religion er baseret på mundtlig overlevering, hvor Kristendommen bygger på Bibelens skrevne ord. Med religionsskiftet får skrift derfor en helt ny betydning i Danmark. Allerede i middelalderen er kirken en verdensomspændende organisation, der er nødt til at have en måde at kommunikere på. Dette gør skriften helt nødvendig og det foregår på det fælles sprog latin.

Formidlet af kirken får skriften også stor betydning i det øvrige samfund. I løbet af middelalderen vokser en civil administration frem. Den gør brug af det nye skriftsprog til at nedskrive lov, domme, testamenter, regnskaber m.m. Fra 1300-tallet vandt dansk og tysk frem i stedet for latin. Religiøse tekster beregnet for andre end kirkens folk bliver oversat til dansk hen mod middelalderens slutning. Bogtrykkerkunsten, der bliver opfundet i midten af 1400-tallet, fører til en eksplosiv vækst i mængden af skriftligt materiale. Bøger, der indtil da havde været håndskrevne og derfor meget kostbare, bliver nu billigere og derfor tilgængelige for langt flere.